

УДК 343.123.1:340 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.4>

О. О. Супрунчук
orcid.org/0009-0006-4306-0849
аспірант

Національної академії внутрішніх справ

АНАЛІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ КОДЕКСАХ УКРАЇНИ 1960 ТА 2012 РОКІВ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Дізнання, як специфічний вид діяльності уповноважених на це осіб або органів для з'ясування обставин вчиненого правопорушення, відомий з давніх часів. Дана форма правозастосовної діяльності пройшла довгий шлях випробувань, нормативного врегулювання та удосконалень. На сучасному етапі дізнання виступає як важливий елемент кримінальної процесуальної діяльності, спрямований на розслідування кримінальних проступків.

З погляду на сучасний стан регулювання, дізнання має певну правову базу, яка регламентує порядок його проведення, права та обов'язки уповноважених осіб, а також процедури збору та аналізу доказів. З точки зору наукового інтересу, важливим є дослідження етапів становлення цієї діяльності, а також розширення та удосконалення пізнавального інструментарію, який використовується в процесі дізнання. Історично дізнання пройшло кілька етапів розвитку. На початкових етапах його становлення основною метою було збирання фактів та доказів без суворого дотримання процедурних норм. З часом відбулася формалізація процесу дізнання, яка передбачала введення нормативних актів, що регламентували дії уповноважених осіб та порядок проведення розслідування. На сучасному етапі розвитку дізнання, особливу увагу приділяють не лише збору доказів, але й їх аналізу, оцінці достовірності та допустимості, а також застосуванню сучасних наукових методів та технологій. Удосконалення пізнавального інструментарію включає використання криміналістичних методів, експертних досліджень, а також інформаційних технологій, які дозволяють більш ефективно збирати, аналізувати та зберігати інформацію про правопорушення.

Тому, дізнання як специфічний вид діяльності, незважаючи на свою давню історію, продовжує розвиватися та удосконалюватися, відповідаючи на виклики сучасності та потреби правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемного питання процесуального статусу органів дізнання було предметом досліджень таких вчених, як: Богачова Л., Дрозд В., Панкратова В., Саакян М., Тертишник В., Федотова Г., Хавронюк М. та багато інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової статті є аналіз розвитку законодавства щодо органів дізнання як форми досудового розслідування, компаративістський погляд КПК 1960 та 2012 рр.

Виклад основного матеріалу. Зміни сучасності та нові виклики завжди впливають на всі складові правової системи держави, особливо на нормативну базу. Поступові зміни в суспільних відносинах впливають як на правотворчість, так і на правозастосування [1, с. 217]. С.О. Зінченко зазначає, що правові реформи на кожному етапі історичного розвитку суспільства відображають його потреби та внутрішні суперечності. Впровадження нових правових інститутів не лише викликає фундаментальні зміни в свідомості людей, але й є наслідком цих змін. Одним з таких інститутів, який суттєво вплинув на розвиток правових систем світу, є інститут досудового слідства, зокрема його форма – дізнання [2, с. 158].

Злочин, будучи найбільш небезпечним видом правопорушень, завдає особистості, правам і свободам громадян, суспільству, державі значної шкоди. Саме це зобов'язує повноважні органи держави вжити всіх передбачених законом заходів щодо охорони громадського порядку, навколишнього середовища, прав і свобод людини та громадянина, громадської безпеки, власності. Досудове розслідування поділяється на дві форми – дізнання (проступки) та слідства (злочини). Між органами дізнання та слідства є подібність, і відмінності. Орган дізнання здійснює досудове розслідування у кримінальній справі в тому випадку, коли це обов'язково, порушує кримінальну справу та відповідно до кримінально-процесуального закону, провадить невідкладні слідчі дії, спрямовані на встановлення та закріплення слідів проступку. При виявленні проступку та про початок самого дізнання органом негайно повідомляється прокурору. Справа передається органом дізнання слідчому щойно виконані невідкладні слідчі дії. Справи, провадження досудового розслідування за якими не обов'язкові, знаходяться повністю у провадженні органів дізнання. Органи дізнання, приступаючи до проведення невідкладних слідчих дій, неухильно виконуючи всі доручення слідчого, намагаються забезпечувати можливість

встановлення істини у справі для повноти та об'єктивності подальшого досудового розслідування.

У реалізації правоохоронної функції держави значної ролі належить правоохоронним органам, чия юрисдикція надзвичайно широка. Одним із суттєвих напрямків діяльності правоохоронних органів у рамках забезпечення режиму законності та правопорядку є проведення досудового розслідування, яке «диференціюється на кримінально-процесуальні інститути досудового слідства, дізнання та провадження невідкладних слідчих дій».

Аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про наявність певних проблемних питань, пов'язаних як з дефінуванням поняття органом дізнання, так і зі змістом безпосередньо діяльності органів дізнання в плані їх взаємодії з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Для подолання ситуації правової невизначеності в понятті органу дізнання необхідно виробити новий концептуальний підхід до законодавчого визначення дефініції органу дізнання, що відповідає його реальному положенню у кримінальному судочинстві, враховуючи при цьому думку вчених, які займаються вирішенням зазначеної проблематики.

Розглянувши загальні положення органу дізнання пропонується здійснити компаративістський погляд щодо їх процесуального статусу у порівнянні з КПК 1960 та 2012 рр.

Досліджуючи положення КПК України 1960 р., слід зазначити, що в КПК України відсутня норма про обов'язок слідчого та форму запобігання кримінальним правопорушенням, що включає внесення подання органом досудового розслідування або прокурором щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів. У ст. 23 КПК України 1960 р. було чітко визначено, що під час дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий та прокурор зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину [3]. Відповідно до ст. 23-1 КПК України 1960 р., після встановлення таких причин і умов, орган дізнання, слідчий або прокурор вносили подання до відповідного державного органу, громадської організації або посадовій особі з метою вжиття заходів для усунення цих причин та умов [3]. Тобто, відсутність у даному КПК України подібної норми є суттєвим недоліком. Відповідно обмежує можливості реалізації загальних і конкретних завдань профілактики злочинів у суспільстві. Норма, що була закріплена у КПК України 1960 р., сприяла не лише розслідуванню вже вчинених злочинів, але й забезпечувала систематичний аналіз і усунення факторів, які сприяли їх вчиненню. У свою чергу дозволяло не тільки карати винних, але й запобігати подібним правопорушенням у майбутньому.

Відсутність такої норми в КПК України могла б призвести до того, що органи досудового розслідування та прокуратури фокусувалися виключно на розслідуванні та притягненні до відповідальності винних осіб, не враховуючи необхідність усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. Своєю чергою, може призвести до повторного вчинення подібних правопорушень, оскільки залишаються невирішеними в системні проблеми, які сприяють їх виникненню. Впровадження норми, яка зобов'язує слідчих та прокурорів виявляти та усувати причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, могло б значно підвищити ефективність профілактичної діяльності правоохоронних органів. Вимагало б тіснішої взаємодії між різними державними органами, громадськими організаціями та суспільством в цілому, сприяючи створенню більш безпечного та правового середовища.

Тому, відновлення норми в КПК України 1960 р. могло б забезпечити більш комплексний підхід до боротьби зі злочинністю, підвищуючи ефективність профілактичних заходів і сприяючи зменшенню рівня правопорушень у суспільстві [4, с. 23–24].

Згідно із Законом України № 3351-ХІІ від 30.06.1993 року «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України для вдосконалення попереднього розслідування» [5], було внесено зміни до КПК України 1960 р., зокрема, виключено ч. 3 ст. 103. Закон визначав дізнання як процесуальну діяльність, що проводилася лише на початковому етапі досудового розслідування суб'єктами, зазначеними у ст. 101 КПК України 1960 р. У ч. 1 ст. 103 КПК України 1960 р. зазначалося, що органи дізнання повинні здійснювати необхідні оперативно-розшукові заходи для виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили [3]. Дізнання тривало 10 днів, після чого кримінальне провадження передавалося до слідчого підрозділу для початку досудового слідства. Закон не передбачав завершення дізнання шляхом винесення кінцевого рішення на стадії досудового розслідування. Після змін, внесених у 1993 р., дізнання за КПК України 1960 р. завершувалося складанням постанови про передання справи слідчому, яка затверджувалася прокурором [6, с. 25].

З урахуванням змін законодавства у 1993 році, поняття дізнання зазнало значних змін. В.В. Вапнярчук зазначив, що дізнання слід розуміти як початкову форму досудового розслідування кримінальних справ, що є врегульованою кримінально-процесуальним законом діяльністю органів дізнання і осіб, які проводять дізнання, з метою встановлення особи, яка вчинила злочин, що не є тяжким, та проведення невідкладних слідчих дій під час розслідування тяжких злочинів. Відповідно забезпечує всебічність, повноту, об'єк-

тивність попереднього слідства, а також попередження, припинення і розкриття злочинів. Вчені трактували дізнання як одну з форм досудового розслідування, яка полягає у проведенні процесуальних дій для встановлення обставин злочину і винних у його вчиненні осіб, а також ухваленні відповідних рішень у кримінальній справі з метою досягнення загальних завдань кримінального судочинства. Проте, поєднання процесуальної діяльності під час дізнання та виконання органами дізнання своїх безпосередніх функцій викликало багато труднощів. В МВС України було видано низку наказів, якими передбачався такий суб'єкт здійснення дізнання, як штатний дізнавач. Їхні обов'язки зводилися лише до процесуальної діяльності, тобто проведення розслідування у формі дізнання. З 1993 р. КПК України 1960 р. не передбачало можливості проведення дізнання в повному обсязі з ухваленням кінцевого рішення для стадії досудового розслідування. Однак штатні дізнавачі ухвалювали такі рішення, перебуваючи в статусі виконавчого обов'язків слідчого, що було передбачено відомчими наказами. Велике навантаження на слідчі підрозділи спонукало керівництво до залучення штатних дізнавачів до розслідування кримінальних проваджень у повному обсязі. На практиці всі штатні дізнавачі за наказом керівника слідчого управління обласного рівня призначалися виконувачами обов'язки слідчого і фактично здійснювали досудове слідство у повному обсязі, ухвалюючи кінцеві процесуальні рішення для стадії досудового розслідування. Усі штатні дізнавачі, перебуваючи в статусі виконавчого обов'язків слідчого, здійснювали розслідування нетяжких злочинів, що тривало до 2012 р. Така практика залучення штатних дізнавачів до проведення досудового слідства показала свою ефективність.

Дізнання як діяльність на початковому етапі досудового розслідування, що проводилася посадовими особами, для яких процесуальна діяльність не була основною, показала себе з негативної сторони. Фактично таке дізнання не проводилося, а якщо і проводилося, то лише з метою виконання основних процесуальних дій за відсутності слідчого. Дана ситуація створювала низку проблем у правоохоронній системі. Практика показала, що штатні дізнавачі, які були призначені виконувачами обов'язки слідчого, мали можливість більш ефективно виконувати свої функції, адже їхні обов'язки були чітко визначені та вони зосереджувалися виключно на проведенні досудового розслідування. Такий підхід забезпечував оперативність і якість розслідування кримінальних справ, оскільки штатні дізнавачі могли повністю зосередитися на процесуальних діях, без необхідності відволікатися на інші службові обов'язки [7, с. 51–52].

До 2012 р. дана система показала свою ефективність у розслідуванні нетяжких злочинів. Штатні дізнавачі, виконуючи обов'язки слідчого, змогли забезпечити належний рівень розслідування, що позитивно вплинуло на загальну ефективність роботи слідчих підрозділів. Вони могли зосередитися на важливих аспектах розслідування, таких як збір доказів, допити свідків та підозрюваних, проведення експертиз і підготовка процесуальних документів. Однак, існування такої системи також мало свої недоліки. Призначення штатних дізнавачів виконувачами обов'язки слідчого створювало певний правовий вакуум, оскільки їхній статус був тимчасовим і не завжди визнавався у повному обсязі. Це могло призвести до певних юридичних складнощів та оскаржень у судових процесах. Крім того, така система вимагала від штатних дізнавачів високого рівня професійної підготовки і досвіду, щоб вони могли ефективно виконувати обов'язки слідчого.

Загалом, практика залучення штатних дізнавачів до виконання обов'язків слідчого виявилася досить ефективною, хоча й потребувала певних коригувань і вдосконалень. Вона дозволила забезпечити оперативність і якість досудового розслідування, що позитивно вплинуло на загальну роботу правоохоронних органів і ефективність боротьби зі злочинністю [8, с. 33–35].

Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою 13 квітня 2012 року, став важливим кроком у розвитку дізнання в Україні. Згідно з ч. 4 ст. 3 цього Кодексу, дізнання визначалося як форма досудового розслідування, яка проводиться у випадках кримінальних проступків. Значущим нововведенням було введення терміну «кримінальне правопорушення», що об'єднує злочини та кримінальні проступки, відповідно до ст. 215 Кодексу [9]. Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, тоді як розслідування кримінальних проступків проводиться у формі дізнання. Кодекс не розмежував досудове слідство та дізнання, а покладав загальні функції досудового розслідування на слідчі підрозділи органів внутрішніх справ, безпеки, державного бюро розслідувань та органів, які контролюють додержання податкового законодавства. Однак, на етапі становлення дізнання у часи незалежної України виникали проблеми, пов'язані з невизначеністю ознак кримінального проступку, відсутністю конкретного органу та способу здійснення досудового розслідування, а також механізму розслідування кримінальних проступків.

Імплементация інституту дізнання потребувала значного часу та розробки нового підходу до побудови норм матеріального закону. Законопроекти про проступки неодноразово відхилялися, оскільки науковці та практики не могли досягти

консенсусу щодо категорії кримінальних правопорушень, які будуть віднесені до кримінальних проступків. Запровадження нового КПК України 2012 р. стало визначним кроком у реформуванні правової системи. Однак, необхідність подальшого вдосконалення та чіткого визначення механізмів дізнання залишається актуальною. Імплементация нових правових норм вимагає часу та тісної співпраці між науковцями, практиками та законодавцями для забезпечення ефективного функціонування правової системи та досягнення справедливості у суспільстві [10, с. 299].

Висновки. Історичний аналіз розвитку кримінально-процесуального законодавства та інституту дізнання показує, що вдосконалення цієї сфери є складним і тривалим процесом. Переведення значної частини кримінальної юстиції до категорії кримінальних проступків, спрощення процедур їх розслідування та введення ролі дізнавача були кроками у реформуванні системи кримінальної юстиції України. Мета змін полягала в гуманізації кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини, досягненні європейських стандартів у правах і свободах громадян, та підвищенні загальної ефективності системи. Також дозволило слідчим зосередитися на розслідуванні тяжких злочинів.

На сьогодні, в умовах воєнного стану, законодавчі акценти на специфіці процесуальної діяльності забезпечують ефективність розслідувань попри труднощі, що виникають. Вирішення проблемних питань підвищення ефективності дізнання сприяє вдосконаленню процесуальної форми провадження щодо кримінальних проступків.

Література

1. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Сучасне право в епоху соціальних змін. *Юридичний вісник «Північ і космічне право»*, 2021. № 1(58). С. 216–222.
2. Зінченко С.О. Етапи формування правового регулювання дізнання в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право, 2022. № 12. С. 157-163
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 / Затверджений Законом від 28.12.60 (1000-05) ВВР, 1961, № 2 ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 01.07.2024)
4. Балац Р.М. Подання слідчого як засіб реалізації запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*, 2018. С. 23–24. Електронне видання. URL: https://univd.edu.ua/general-publishing/konf/21_11_2018/pdf/7.pdf (дата звернення: 01.07.2024)
5. Про внесення до деяких законодавчих актів України змін і доповнень щодо удосконалення попереднього розслідування: Закон України від 30.06.1993 р. № 3351-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 34. ст. 355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3351-12#Text> (дата звернення: 03.07.2024)

6. Баулін О.В. Проведення дізнання в Україні : навч. посібник / Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Київ : Тип. МВС України, 1999. 156 с.

7. Бандурка С.О. Процесуальні повноваження органу дізнання. *Форум права*. 2011. № 1. С. 50–53.

8. Мельник А. В. Розвиток інституту дізнання в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2021. № 1 (71). С. 32–36.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.07.2024)

10. Бровко Н. І, Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 298–301.

Анотація

Супрунчук О. О. Аналіз процесуального статусу органів дізнання в Кримінально-процесуальних кодексах України 1960 та 2012 років (історико-правовий аспект). – Стаття.

У науковій статті проведено аналіз еволюції процесуального статусу органів дізнання у контексті двох основних етапів розвитку кримінально-процесуального законодавства України. Дослідження зосереджується на порівнянні положень Кримінально-процесуального кодексу 1960 року та нового Кримінального процесуального кодексу 2012 року, зокрема щодо ролі та функцій органів дізнання.

Аналізуючи КПК 1960 року, автором було підкреслено, що органи дізнання виконували обмежену роль, зосереджуючись на початкових стадіях розслідування, а основне навантаження по розслідуванню злочинів було покладено на слідчі підрозділи. Однак, зміни до законодавства, внесені у 1993 році, мали на меті розширення повноважень органів дізнання, що призвело до певних труднощів у практичному виконанні їх функцій.

У новому КПК 2012 року відбулася значна реформа, яка запровадила інститут дізнання як окрему форму досудового розслідування, призначену для розслідування кримінальних проступків. Реформа мала на меті гуманізацію кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини, досягнення європейських стандартів у сфері прав і свобод громадян, а також підвищення ефективності роботи системи загалом. Введення нової процесуальної фігури – дізнавача, мало на меті розвантаження слідчих підрозділів та зосередження їх на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів.

Автор статті розглядає проблеми та виклики, пов'язані з імплементацією інституту дізнання у КПК, включаючи невизначеність ознак кримінального проступку, відсутність визначеного органу та способу здійснення досудового розслідування, а також механізмів розслідування кримінальних проступків. Дослідження підкреслює важливість розробки нового підходу до побудови норм матеріального закону та необхідність тривалого періоду для адаптації нових правових інститутів.

На основі проведеного аналізу автор робить висновок, що удосконалення кримінально-процесуальної діяльності, включаючи реформування інституту дізнання, є необхідним кроком для забезпечення ефективного функціонування системи кримінальної юстиції в Україні, особливо в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів.

Ключові слова: досудове розслідування, органи дізнання, дiзнавач, проступок, КПК України 1960 року, КПК України 2012 року.

Summary

Suprunchuk O. O. Analysis of the procedural status of investigation bodies in the criminal procedure codes of Ukraine in 1960 and 2012 (historical and legal aspects). – Article.

The scientific article analyzes the evolution of the procedural status of investigative bodies in the context of two main stages of the development of the criminal procedural legislation of Ukraine. The study focuses on a comparison of the provisions of the Criminal Procedure Code of 1960 and the new Criminal Procedure Code of 2012, particularly regarding the role and functions of investigative bodies.

Analyzing the CPC of 1960, the author emphasized that the investigative bodies played a limited role, focusing on the initial stages of the investigation, and the main burden of investigating crimes was placed on investigative units. However, amendments to the legislation introduced in 1993 were aimed at expanding the powers of inquiry bodies, which led to certain difficulties in the practical performance of their functions.

In the new CPC of 2012, a significant reform took place, which introduced the institution of inquiry as a separate form of pre-trial investigation, intended for the investigation of criminal misdemeanors. The reform

was aimed at humanizing criminal responsibility for minor crimes, achieving European standards in the field of rights and freedoms of citizens, as well as improving the efficiency of the system in general. The introduction of a new procedural figure – the investigator, was aimed at relieving the burden of investigative units and focusing them on the investigation of serious and especially serious crimes.

The author of the article examines the problems and challenges associated with the implementation of the institution of inquiry in the Criminal Procedure Code, including the uncertainty of the signs of a criminal offense, the absence of a specific body and method of conducting a pre-trial investigation, as well as mechanisms for the investigation of criminal offenses. The study emphasizes the importance of developing a new approach to the construction of norms of substantive law and the need for a long period for the adaptation of new legal institutions.

Based on the analysis, the author concludes that the improvement of criminal procedural activities, including the reform of the institution of investigation, is a necessary step to ensure the effective functioning of the criminal justice system in Ukraine, especially in the conditions of martial law and other emergency legal regimes.

Key words: pre-trial investigation, investigative bodies, investigator, misdemeanor, 1960 Code of Criminal Procedure of Ukraine, 2012 Code of Criminal Procedure of Ukraine.